

В.П. Тихий,
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України

Підстава кримінальної відповідальності

Підстава кримінальної відповідальності – її поняття, сформульоване в статті 2 Кримінального кодексу України, яка має таку ж назву і в частині першій, визначає, що “підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом”. У частині другій цієї статті відтворюється конституційне положення про презумпцію невинуватості (частина перша статті 62 Конституції України): “Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду”.

Саме вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого законом, є фактичною підставою кримінальної відповідальності. Злочин як підстава кримінальної відповідальності характеризується чотирма елементами (об’єкт, суб’єкт, об’єктивна та суб’єктивна сторони злочину), які утворюють склад злочину. Те чи інше суспільно небезпечне діяння є злочином лише за умови, що воно містить у собі склад злочину, передбаченого законом – лише наявність у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні складу злочину свідчить про скоєння нею злочину. Якщо у діянні особи встановлено склад злочину, то тим самим встановлено вчинення нею злочину. Отже, притягнути особу до кримінальної відповідальності можна лише тоді, коли у вчиненому нею суспільно небезпечному діянні є склад злочину, передбачений законом. Тому в літературі і правозастосовній практиці визначають, що *нормативно-правовою (законною) підставою кримінальної відповідальності є склад злочину*. Відсутність у діянні особи складу злочину означає відсутність підстави

кримінальної відповідальності і навпаки. Підстава кримінальної відповідальності має місце з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Останній, з точки зору логіки, ні що інше як зміст (основний) злочину.

Для реалізації кримінальної відповідальності необхідним є обвинувальний вирок, який розглядається у цьому аспекті як *процесуальна правова підстава кримінальної відповідальності*. Ніхто не зобов’язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (частина друга статті 62 Конституції України). Доведення наявності підстави кримінальної відповідальності покладається на органи, які проводять дізнання і досудове слідство, та прокуратуру, а перевірку звинувачення, вирішення питання про те, чи має місце підстава кримінальної відповідальності – право і обов’язок суду. Якщо в інкримінованому особі діянні немає складу злочину, тобто відсутня підстава кримінальної відповідальності, кримінальна справа не може бути порушена, а порушена справа підлягає закриттю. Якщо ж справа передана до суду – виноситься виправдувальний вирок.

Згідно з Кримінальним кодексом України законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права (ч. 2 ст. 3); закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набуття чинності Кримінальним кодексом, включаються до нього з часу набрання ним чинності (ч. 2 ст. 3); злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом (ч. 3 ст. 3); застосування закону про кримінальну відповідальність за ана-

логією заборонено (ч. 4 ст. 3); злочином є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11). З цих законодавчих положень випливає, що тільки закон про кримінальну відповідальність встановлює об'єктивні та суб'єктивні ознаки, сукупність яких утворює підставу кримінальної відповідальності.

Склад злочину визначається нормами як Загальної так і Особливої частин Кримінального кодексу України. У зв'язку з цим склад злочину має місце як при закінченому, так і при незакінченому злочині (готуванні до злочину та замаху на злочин), у діях як виконавця злочину, так і інших співучасників злочину. При незакінченому злочині є склад готування до злочину чи склад замаху на злочин, а при співучасті у злочині – склад співучасті у злочині, що відбивається в їх кваліфікації.

На базі матеріального поняття злочину (ст. 11 КК України) у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України визначаються конкретні склади злочинів, перелік яких є вичерпним. У частині першій ст 2 КК України передбачена загальна підстава кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого злочину. Але кримінальна відповідальність може мати місце лише тоді, коли в діянні особи є склад конкретного злочину. Тому в кожному окремому випадку повинна бути встановлена підстава кримінальної відповідальності за даний конкретний злочин, відповідність вчиненого суспільно небезпечного діяння складу злочину, передбаченого диспозицією певної статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Тільки при встановленні у діянні особи певного конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, можлива кримінальна відповідальність. Якщо у діях особи не встановлено складу злочину, кримінальна відповідальність не може мати місця ні за яких умов.

У радянській літературі висловлювалася думка, що підставою кримінальної відповідальності є не склад злочину, а вина,

винуватість, особливі властивості злочинця тощо. Ця позиція не узгоджується з захистом прав і свобод людини і громадянина, ставить визнання підстави кримінальної відповідальності в повну залежність від розсуду правоохоронних органів і суду, ігнорує те, що підстава кримінальної відповідальності за одні й ті самі юридично однакові діяння має бути визначена у законі і бути єдиною в усіх випадках застосування даного закону. Інша справа, що наявність складу злочину у діянні особи, хоча і є необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності, але автоматично не вирішує питання про притягнення до кримінальної відповідальності в тих чи інших конкретних випадках. Остаточне вирішення питання про доцільність кримінальної відповідальності залежить не тільки від складу злочину, а й від урахування інших певних обставин справи, які не входять до складу злочину, знаходяться за його межами. У той же час ці обставини не можуть зробити злочинне діяння незлочинним і, навпаки, незлочинне – злочинним.

Крім правової підстави, кримінальна відповідальність, як й інші види юридичної відповідальності фізичних осіб, має і *загально-теоретичну підставу*, яка далеко виходить за межі кримінального права і права взагалі і пов'язана з розв'язанням суто філософських проблем причинності, детермінізму, свободи волі тощо. Існування відповідальності, і зокрема кримінальної, визначення, чому і за що особа несе відповідальність, на чому базується право держави вимагати певної поведінки і притягати за злочини та інші правопорушення тощо, обґрунтовується тим, що людина має, хоча й відносно, але реальну об'єктивну свободу вибору своєї поведінки і, таким чином, можливість не порушувати правові заборони, утримуватись від цього, діяти (вчиняти) інакше. Це і є загальнотеоретичною підставою відповідальності людини за вчинені нею дії. Саме тому юридична відповідальність, і перш за все кримінальна, здатна примушувати обирати правові, незлочинні варіанти, способи поведінки.